

XIV-XV ASRLARDA MOVAROUNNAHRDA ZIYORAT SHUKUHI

Abduqodirov Jasurbek Jonyigit o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

“Islom tarixi va manbashunosligi-

IRCICA” kafedrasi stajyor-o'qituvchisi

abduqodirovjasurbek36@gmail.com

+998994847576

1973-yil Prinseton Universitetida doktorlik ishini himoya qilgan, Markaziy Osiyo tarixi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan tarixchi R.D.Makchesneyning “Markaziy Osiyoda vaqf: musulmonlar ziyoratgohlari tarixida to'rt yuz yil, 1480-1889” (Waqf in Central Asia: Four Hundred years in the History of a Muslim Shrine, 1480-1889) nomli asarida qadimdan aholi orasida mashhur bo'lgan ziyoratgohlar va ushbu maskanlarda musulmonlar tomonidan bajariladigan ziyoratga xos marosimlar Markaziy Osiyoda aynan Amir Temur va Temuriylar davrida “qayta tirilganligi” hamda ziyoratgohlarga bo'lgan e'tibor yanada shakllanaverganligini keltiradi.¹

Tadqiqot natijasida shunisi ayon bo'ldiki, bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan ziyoratdagi ba'zi bid'at amallarni bartaraf qilish o'sha davr ulamolari uchun ham muhim hisoblangan. Ya'ni, ziyoratgohlarga borish haqida gap ketganda ziyorat amalini to'g'ri shakllarini tashkil etish dolzarb hisoblangan.

O'sha davr ulamolari tomonidan amalga oshirilgan ziyorat amaliyotini tartibga solish ishlari haqidagi dalillarni ko'plab manbalardan topish mumkin. Masalan, ko'plab asarlarda ziyoratgohlarga tashrif buyurishning joizligi va to'g'ri xatti-harakatlar haqida batafsil tavsiyalar berilgan. Misol sifatida, XV asr oxirlarida yashagan faqih Fazlulloh ibn Ro'zbexon (1457-1521) tomonidan yozilgan, XV asr ikkinchi yarmi va XVI asr boshlari Movarounnahr tarixi haqida bayon qiluvchi “Mehmonnomayi Buxoro” asarini keltirish mumkin. Fazlulloh ibn Ro'zbexon ziyorat

¹ Qarang: R.D. McChesney, Waqf in Central Asia: Four Hundred years in the History of a Muslim Shrine, 1480-1889 (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1991).

amaliyoti haqida uzoq va batafsil bahs qiladi, qabrlarga ziyorat maqsadida tashrif buyurishni payg'ambarlik an'anasi sifatida tasdiqlagan holda Markaziy Osiyodagi ziyorat urf-odatlarini bid'at va taqiqlangan amaliyotlar bilan to'la deb ta'kidlaydi². Unga ko'ra bid'atning ba'zi misollariga quyidagilar kiradi: kishining tanasiga ziyorat joyidagi changdan surtishi, qabrni o'pish va ziyoratgoh atrofida aylanish yokida tavof qilish³.

XV-XVI asrlarda Movarounnahr va Xurosondagi ziyoratgohlarni (asosan mozorlar) ziyorat qilishning ishtirokchilari qatorida ayollar ham bo'lgan, ammo o'sha davr ulamolarining aksariyati buni ma'qul ko'rishmagan⁴. Lekin, Temuriylar davridagi ayollar umuman olganda boshqa musulmon jamiyatlariga qaraganda ijtimoiylashuvi kuchliroq bo'lgan. Ya'ni adabiy yig'inlarda, marosimlarda ko'rish mumkin edi⁵.

Ziyoratgohlar bo'yicha ko'plab asarlarda ziyorat vafot etish haqida mulohaza yuritish va eng muhimi, qabr va oxiratda marhum/marhumaning azob-uqubatlarini yengillashtirish uchun marosimlarni o'tkazish imkoniyati ekanligini ziyoratchiga tez-tez eslatib turilishini ko'rishimiz mumkin. Ammo, Temuriylar davridagi ziyorat amaliyotini deyarli bunday tarzda jarayon emas deyishimiz mumkin. Masalan, ziyoratga kelgan ziyoratchilarda ko'tarinki hatti-harakatlar, ziyoratgohlarda sayr qilish va umumiy yengillik hissi mavjud bo'lgan. Xususan, har kuni ziyoratgoh (mazor) dagi fuqaro va masokinga osh tarqatilib, ziyoratgoh har doim Qur'on tilovat qiluvchi odamlar bilan to'lgan va u yerda har doim nur va yorug'lik (ravnaq) mavjud bo'lgan.⁶ Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma" asarida shunday deyiladi: "Baxtiyor hazrat (Amir Temur) O'trordan barcha zafar shiorlarli sultonlarni sarosimakorli Boboning (sulton) ketidan yubordi. O'zi Xoja Ahmad Yassaviyning Tangri uni rahmat qilsin, nur bilan to'la mozorlarini ziyorat qilish uchun Turkistonga qarab oftobdek yarqirab turga bayroqni ko'tardi. U mamlakatning havosi g'ayratli, qutli asar mavkabning g'uboridan

² Salikuddin, Rubina Kauser. 2018. *Sufis, Saints, and Shrine: Piety in the Timurid Period, 1370-1507*. Doctoral dissertation, Harvard University, Graduate School of Arts & Sciences, 55.

³ Fazl Allah ibn Ruzbihan Khunji-Isfahani, *Mihman'Namah-i Bukhara: Tarakh-i Pādishāhī-i Muḥammad Shaybānī*, ed. M. Sutūdah (Tehran: Bungāh-i Tajmah va Nashr-i Kitāb, 1976), 333-4.

⁴ Salikuddin, Rubina Kauser. 2018. *Sufis, Saints, and Shrine: Piety in the Timurid Period, 1370-1507*. Doctoral dissertation, Harvard University, Graduate School of Arts & Sciences, 59.

⁵ Pricilla Soucek, "Interpreting the Ghazals of Hafiz," *RES: Anthropology and Aesthetics* 43 (Spring, 2003): 130-131.

⁶ Ahmad ibn Husayn ibn Alī Kātib, *Tarīkh-i Jadīd-i Yazd*, ed. I. Afshār (Tehran: Intisharāt-i Ibn Sīnā, 1345/1966), 158.

xushbo'y (va) mushkli bo'lgach, ul hazrat piri turkning⁷ munavvar qabri tomon oshiqib (uni) ziyorat qildi va u jannatnishop ostonaga juda sadaqa hamda nazrlar berdi. Buyuk Amir Temur ko'ragonning yangiliklaridan bo'lgan mozor⁸ boshidagi qozonni uch yuz qo'y bilan to'lg'izib, ixlos sufrasiga qo'ydi hamda ochlarni to'yg'azdi"⁹.

O'sha davr ziyorat an'alaridan keltirilgan misollarni, Markaziy Osiyo tarixida ziyoratga bag'ishlab yozilgan ilk ziyoratnoma asar, Muin al-Fuqaroning "Tarixi Mullozoda" asarida ham ko'rish mumkin. Muallif Buxoro ziyoratgohlariga tashrif buyurgan ziyoratchi uchun ehtimoliy marosimlarning yana bir ketma-ketligini beradi, bu esa ziyorat paytida sadaqa berishga alohida e'tibor qaratadi. Qachonki ziyoratni qasd qilgan shaxs uyini tark etganda quyidagi duoni o'qishi kerak:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ، بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

"Allohdan o'zga iloh yo'qligiga guvohlik beraman. Allohning sherigi yo'qdir, barcha mulk Unikidir, maqtoqlar Ungadir, U tiriltiradi va o'ldiradi, ammo O'zi tirikdir, o'lmaydi. Yaxshilik Uning ixtiyoridadir va U hamma narsaga qodirdir. U Avval va Oxirgidir, Zohir va Botindir. U zot har bir narsani bilguvchidir."

Ziyoratgoh yoki qabristonga borish yo'lida u mumkin bo'lgan miqdorda ehson qilishi kerak bo'ladi. Nihoyat, ziyoratchi qabr tomonga yetib kelgach, quyidagilarni o'qishi kerak:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَ مَدْخَلِي، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ، رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ
وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا، بِسْمِ اللَّهِ دَخَلْنَا وَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا

"Ey Allohim, men sendan kirish joyimni hayrli qilishingni so'rayman va bunda yomonlikdan sening noming ila yomonliklardan panoh tilayman. Ey Robbim, meni kiradigan joyimga sodiqlik ila kiritib, chiqadigan joyimga sodiqlik bilan chiqargin va menga O'z huzuringdan yordam beruvchi quvvat ato et. Alloh nomi ila kirdik va unga

⁷ Xo'ja Ahmad Yassaviy (1103-1166). Qarang: Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. Sharafnomayi shohiy / Fors tilidan tarjima muallifi: S.Mirzayev, ilmiy muharrir, nashrga tayyorlovchi, so'z boshi va izohlar muallifi: akademik B.Ahmedov– Toshkent: Sharq, 1999. – B. 409.

⁸ Bu yerda Amir Temur tarafidan Xoja Ahmad Yassaviyning mozoriga qurilgan muhtasham masjid haqida so'z bormoqda. Temur Turkiston atrofidagi yerlarni shu mozorga vaqf qilib bergan edi. Qarang: O'sha asar. – B. 409.

⁹ Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. Sharafnomayi shohiy / Fors tilidan tarjima muallifi: S.Mirzayev, ilmiy muharrir, nashrga tayyorlovchi, so'z boshi va izohlar muallifi: akademik B.Ahmedov– Toshkent: Sharq, 1999. – B. 311.

tavakkal qildik.”

Shundan so‘ng ziyoratchi maqbara yoki qabr joylashgan hududiga kirishi kerak.¹⁰ Ushbu ketma-ketlik xayr-ehson qilish haqida eslatib o‘tish bilan bir qatorda, marhum/marhumaga kamroq e‘tibor qaratilgan va unga maxsus salom berishni o‘z ichiga olmaydi. Aksincha, asosiy e‘tibor ziyoratchiga va ushbu marosim harakati uchun Xudodan yaxshilik so‘rashga qaratilgan. Ushbu marosim tajribasida ziyoratgoh va uning avliyosi ushbu maskandagi muqaddaslik darajasini kuchaytiruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi yoki J.Z. Smitning ta‘biri bilan aytganda, u yer ziyoratchi o‘zining ehtiyojlarini yanada yaxshiroq eshitilishi uchun Yaratganga yanada yaqinroq his qilishi yuz beradigan joy deb qaraladi¹¹.

Bularning barchasi o‘sha davr musulmonlari uchun umumiy bo‘lgan marosimlar bo‘lib, ziyoratdan tashqari ularning hayotida ibodatning boshqa jihatlarida ham uchrashi mumkin edi. Ushbu marosimlarning qulayligi va umumiyligi, Temuriylar shaharlarining tabiiy landshaftida ziyoratgohlarning ko‘pligi bilan bir qatorda, o‘rta asrda Xuroson va Movarounnahr musulmonlari hayotida ziyoratning keng tarqalganligini ko‘rsatadi. Ushbu omillar buni ziyorat marosimi ushbu ziyoratchilar uchun odat tusiga kirgan kunning tabiiy bir qismiga aylantirdi. Ziyoratni amalga oshirishda katta tayyorgarlik ko‘rish shart emas edi, chunki ular ziyorat uchun zarur bo‘lgan duolar va amaliyotlarning ko‘p qismini allaqachon bilishgan.¹²

¹⁰ Mū‘īn al-Fuqarā’, Tārīkh-i Mullāzāda, 12.

¹¹ J.Z. Smith, To Take Place, 103-104.

¹² Salikuddin, Rubina Kauser. 2018. Sufis, Saints, and Shrine: Piety in the Timurid Period, 1370-1507. Doctoral dissertation, Harvard University, Graduate School of Arts & Sciences, 78.